

A kijelentett vallás Bizonyítékai.

A cambridgei egyetemen 1821-ben márczius 14-én tartott beszéd,

János III, 2. Ez méne Jézushoz éjjel és monda néki: mester; tudjuk hogy az Istentől jöttél, tanító mesterül; mert senki nem teheti e jeleket, a melyeket te teszesz, hanemha Isten leend azzal.

Jelen felolvasásomnak a tárgya a kijelentett vallás bizonyítékai,— éppen oly nagy terjedelmű, mint rendkívül fontos tárgy. Ennek megvitatására nemcsak a tudomány lön véghetetlen változatosságban felhasználva már, hanem az értelem minden tehetségei is mozgásba inditva. Történelem, metafizika, régészet, itészet, erkölcsstan és az ember természetéről szóló tudomány mind eszközül voltak e nagy-szerű feladatnak megoldására, s a keresztény ügynek fontos szolgálatot is tettek. A mit a tudományos és nagy emberek e tárgyról irtak, egyetlen egy beszédbe öszszeszorítani teljes lehetetlen, ha kívánatos volna is; annak a vizsgálódásnak pedig, a melybe tárgyunk vezet, terjedelmes voltát nem azért jelzém, mintha a mások munkáiból kivonatot akarnék adni; hanem mert meg akarom önökkel értetni, hogy ezzel a tárggyal nem lehet könnyen elbánni; és mivel fel akarom önöket hívni, hogy kísérjenek engem egy olyan vizsgálódásba, a mely megfeszített és folytonos figyelmet igényel. A mi figyelmünknek nem lehet méltóbb tárgya, mint annak a vallásnak érdekei, a melytől gyermekkorunkban a legelső bényomásokot vettük és a melyről átalánosan elismerjük, hogy a halhatatlanság iránti reményünknek egyetlen biztos alapja; valóban az emberi természet közönséges komolyságának is hiányozni kellene bennünk, ha ez a tárgy nem birna elfoglalni.

Hogy a keresztény vallást megtámadták, oly tény, mely szint-oly ismeretes, mint az a körülmény, hogy ellenei közt nem közönséges elméjű emberek is találkoztak. Nekem az a czélom, hogy némi észrevételeket tegyek éppen arról, a mi nekem a keresztény

vallást érdeklő legnagyobb ellenvetésnek látszik; és arról az általános elvről, melyen igazságának bizonyítékai alapszanak; és némely részletes bizonyítékairól.

A keresztény vallás elleni ama főellenvetéssel, a mely napjainkban kiválóan fontosnak látszik, mindjárt az első lépésnél találkozunk. Ha akarnók, sem kerülhetnők ki, mert ennek a vallásnak éppen egyik alap- és lényeges tulajdonságára van alapítva. Ez ellenvetést többször inkább csak érzették mintsem nyilvánították az emberek; s abból áll: hogy a csodákat nem lehet elhinni, és hogy valamely állított ténynek természetfeletti jellege már elég-séges bizonyítvány annak hamis voltáról. Az a hajlam, hogy a természet megállított rendétől való eltérésben kételkedjünk, oly erős, hogy vannak őszinte keresztények, a kik a magok keresztény hitét ennek egyedül belső bizonyítékaira alapítják s Istennek külső, rendkívüli közbenjöttét, a mely által az kezdetben meg lön alapítva, nem is veszik tekintetbe. De a nehézséget ily módon nem lehet kikerülni; mert a keresztény vallás nemcsak csodák által volt megerősítve, hanem maga is, valósággal csodaszerű vallás. Ez nem olyan rendszer, melyet az emberi lélek a maga tehetségeinek rendes használata által a természet rendes folyamából nyerhetett volna. Tanai, különösen azok, melyek alapítójára vonatkoznak, arra az előnyre tartanak igényt, hogy bennök természetfeletti gondoskodás nyilatkozik az emberi nemnek megjobbítására, úgy hogy a felhozott ellenvetés még mindig nyom minket, és ha csakugyan alapos, a kereszténységre nézve veszedelmes.

Illő tehát, hogy elmélkedésünket annak megvizsgálásával kezdjük, hogy honnan származik a csodák nem hívése iránti e hajlam, és mennyiben észszerű az. Előre is némileg fontos dolognak látszik megjegyeznünk, hogy ez a hajlam a mi szellemi valónknak nem szükségképpen alap-eleme, mint például az a hajlamunk, hogy a következményeket megfelelő okokból származtassuk. Mi valójában úgy vagyunk szervezve, hogy a természet rendének, a mely érzéki tapasztalatunk előtt mindig egyforma folyamatonak mutatkozott, állandóságát megvárjuk, azonban nem vagyunk úgy alkotva, hogy eme rend állítólagos megsértéseire fellázadjunk, és hogy azokat hihetetleneknek és képtelenségeknek tartjuk. Ellenkezőleg, az emberek általában erős és gyógyíthatatlan hajlamot mutatnak a csodák elhívésére. Csaknem minden történelmi könyvek egészen a két utóbbi századig, teljes komolysággal beszéltek

el természetfeletti tényeket. A csodákban való kétkedés aránylag új dolog, ha a régi epikureus és atheista felekezeteket kiveszszük; és nemhogy az emberi természetben alapulna, sőt inkább a hitnek túlnyomó adagával van másfelől ellensúlyozva.

Honnan eredett tehát ez a kétkedés? Két főokból lehet azt kimagyarázni. I. Most már elismert tény a felvilágosodott emberek között, hogy a mult időkben, valamint a jelenben is erős hajlam volt és ma is van az emberekben a csodáknak minden vizsgálat nélküli elfogadására; és úgy találjuk, hogy az emberi hiszékenység semmit sem fogadott mohóbban, mint a csodás meséket. Ennek nyomán azt következtették, hogy ebben az emberi léleknek egy elemi ösztönét lehet feltalálni, névszerint a természetfeletti és csoda dolgok iránti szeretetet, a miből eléggé meg lehet magyarázni a csodákban bárhol mutatkozó hitet. Következéleg tehát felesleges és bölcsészet-ellenes, más okokat keresni, jelesen pedig azt a különösen bé nem bizonyítható okot megengedni, hogy valósággal vannak csodák. Ez az elhamarkodott következtetés egy példája ama rohamos átalánosítási szokásnak, mely korunkat jellemzi, és azt mutatja, hogy az értelmes okoskodás kisebb haladást tett mi közöttünk, mint a hogy azzal dicsekedni szoktunk. Való, hogy a társadalom nagy részében a csodákat illetőleg nem csekély hiszékenységi elem van, és nagy hajlandóság azokat kellő megbi-rálás nélkül elhinni. De ezen hajlandóságnak is, valamint a mi természetünk több tehetségeinek meg van a maga határa; határozott törvények szerint működik; nem mindenható; és nem képes eszközölni, hogy minden képzelhető körülmények között szemünk csodákat lássanak, füleink halljanak és értelmünk higgyen, hanem megkivánja a működhetésre többféle körülmények és lelkünk egyéb erőinek is közrehatását. A lelkek megjelenését például, átalánosan hitték; de mily körülmények között és a léleknek milyen állapotában történtek ezek a léleklátások? Az emberek fényes nappal, vagy vidám társaságban szokták e lelkeket látni; vagy pedig magános helyeken; temetőkben, félhomályban vagy ködben, midőn a külső tárgyak oly határozatlanok, hogy a képzelődés szerint könnyen alakot ölthetnek, vagy más oly körülmények között, melyek a megrémülésre kedvezők, s könnyen eléidézhetik a kérdés alatti érzéki csodát? Ez a hiszékenységi hajlam a maga munkálkodásában éppen olyan szabályos, mint a léleknek bármelyik más hajlama, és anynyira függ a körülményektől, és az ember szellemi termő-

szetének más működései által anynyira korlátolva és gátolva van, hogy gyakran a legmakacsabb hitetlenséget az embereknek éppen azon osztályánál találhatjuk, melynek más körülmények közti hiszékenysége megvetést kelt bennünk. Átalánosan tudva van, például, hogy a védhimlő hatásában sokkal megátalkodottabban kételkedett a köznép, mint a művelt osztályok. Egyáltalában határozottan lehet állítani, hogy a tudatlanokban a hiszékenység legerősebb szenvedélyeik és benyomásaik befolyása alatt működik, valamint az is tudva van, hogy a társadalom egy osztálya sem csatlakozik lassabban meggygyezésével oly tanokhoz, melyek megszokott gondolkozásmódjokat és meggyökerezett előítéleteiket határozottan megtámadják. Nagyon észellenes tehát azt állítani, hogy e hajlamból minden és bármely csodát meg lehet magyarázni. Megengedem, hogy az a tény, miszerint a természetfeletti miveletekről való elbeszélések sokszor hazugságoknak bizonyultak bé, már magában is elégséges ok arra, hogy az ilyeneket különös bizalmatlansággal fogadjuk. A csodákat tehát ez okon pontosabban meg kell vizsgálnunk, mint a közönséges eseményeket. De midőn azt találjuk, hogy természetfeletti dolgoknak egész sora iránt hit keletkezett oly körülmények között, melyek egészen különböznek azoktól, melyek között költött csodák hitre találtak, oly körülmények között, melyek a könnyen hívésre éppen nem voltak kedvezők, akkor e hitet nem lehet azon közönséges okokból kimagyarázni, a melyek az embereket a természetfeletti befolyások iránt kétkedőkké tették s csalódásra vezették. Ez esetben tehát más okokat kell keresnünk, és ha a csodák valóságos létezésén kívül más okot nem találhatunk, akkor a józan bölcselem arra kötelez minket, hogy azokat elhigyjük. Ezt a fejezetet azzal a megjegyzéssel zárom be, miszerint az embereknek az a hajlama, hogy higyjék azt, a mi ritka és csodálatos, elfogultakká tehet ugyan egyes csodák hitelessége ellen; de nem egyáltalában minden csoda ellen, sőt inkább az ellenkezőt bizonyítja; mert az emberi természet nagy tehetségei és működései rendszerént igazságon alapulnak; és e hajlandóságnak, a mely minden emberrel anynyira közös, legegyszerűsebb magyarázatát találjuk abban, hogy az emberi nemzet elsőbb korában Istennek az emberiség gyermekies állapotához mért csodaszerű közbejövetelei nem voltak szokatlanok, és ezek az emberi nem történelmében a legkiválóbb események lévén, a csodákba való hitet és azoknak várását örök időkre elterjesztették.

2) Átmegeyek most már a természetfeletti befolyások iránti kétkedés másik okára, a mely csak a legujabb időben keletkezett s inkább a műveltek között. Ez a legujabb kor, miként önök jól tudják, a természet sikerdús vizsgálása által tűnik ki; és a tudomány felfedezései megerősítették azt a nagy elvet, hogy a mindenségben előforduló jelenségek általános és állandó törvények által vannak szabályozva, vagy is, hogy a világegyetem alkotója a maga hatalmát szilárdan megállított rend szerint gyakorolja. Minél inkább vizsgáljuk a természetet, annál változhatlanabbnak találjuk. Az okoknak és következményeknek szakadatlan láncolatát fedezzük fel. Ugy találjuk, hogy némely oly események, miket egykoron rendkívülieknek tartottak, és természetfeletti befolyásnak tulajdonítottak, szoros összeköttetésben állanak némely megelőző körülményekkel és oly szabályszerűek, mint a legközönségesebb események. Az üstökös, a mint tudjuk, azokat a vonzási törvényeket tartja, a melyeket a nap és a plánéták. Mikor most valamely új jelenség tűnik fel, senki sem tartja csodálatosnak, hanem azt hiszi, hogy szorosabb megismerés után vissza lehet vinni valamely már ismeretes törvényre, vagy hogy az csak hatása valamely eddig még meg nem ismert törvénynek.

Immár a természet egyforma működésével való ezen nevededő megismerkedés kétkedést támaszt bennünk az attól való állítólagos eltérések iránt, még pedig indokolt kétkedést; mert a míg az állítólagos csodákat illetőleg a tévedésre nézve több indokot lehet felhozni: a valódi csodák megmagyarázására csak egyetlen indok van: az Isten mindenhatósága; a természet rendének szabályosan meghatározott rendszere pedig erős kételyt támaszt ezen mindenhatóság csodálatos módon való gyakorlása iránt, kivéve rendkívüli célokat, melyekre a teremtés meghatározott törvényei nem elégségesek. Azonban a természet törvényszerű működésének észlelése a néptömegeknél nemcsak ezt az indokolt kétkedést költi fel az állított eltérések iránt, hanem még azt a titkos érzést is, hogy a meghatározott rendtől eltérések teljesen lehetetlenek. A természet erőinek ama megfigyelése, mely a tudományos kutatással oly szoros kapcsolatban áll, arra céloz, hogy az ezen erők felett álló hatalomban való gyakorlati hitünket meggyengítse; és így észrevétlenül oda jutunk, hogy a teremtés törvényeit ne az isteni munkálkodás eszközeiül tekintsük, hanem e munkálkodást korlátoló szabályoknak tartssuk, s oly szenteknek, hogy még szerzőjük sem térhet el azoktól. E titkos érzés,

mely alapjában istentagadó és minden józan bölcselemmel ellentétben áll, alapja főleg annak a kétkedésnek, a mely bármely csodák általi működés iránt kifejlődött, és a mely a mi kiváló vizsgálódásunkat igényli.

Oly ember előtt, a kinek Istenben való hite erős és gyakorlati, bármely csoda éppen oly lehetségesnek látszik, mint akármely más tény, mint az életnek legközönségesebb eseményei, és a természet változatosságából a csodák ellen felállított ok, csak annyiban nyomós előtte, a mennyiben ez a szabályosság csak záloga és bizonyítéka az Isten azon intézkedésének, miszerint a maga céljait munkálkodásának önmaga által megállított rendje és módja szerint akarja végrehajtani. Készséggel megengedem tehát, hogy abból az állandóságból, melylyel Isten e szabályos rendet megtartja, azt lehet következtetni, hogy ő e rendet szereti és magát ahoz tartja, s nagyon is lehet kétkedni abban, hogy ő azt csekélyszerű okért, vagy oly célokért, melyeknek elérésére a természet rendes törvényei elégségesek, megrontsa. De ez egyszersmind a netovábbja annak, a mit a természet rendje szerint ennek alkotója irányában állithatunk. Ez nem támaszt semmi kétséget a csodák ellen egyáltalában minden képzelhető esetben; sőt ellenkezőleg éppen azok javára kelthet némi elfogultságot.

Nekünk soha sem szabad megfélekedezni arról, hogy Istennek a természet rendéhez való ragaszkodása nem szükségszerű, nem gépies, hanem öntudatos és önkéntes. Ő ezen rendhez nem önmagáért ragaszkodik, vagy mintha az valami olyan szent volna, hogy tisztelnie kellene, hanem azért, mert legalkalmasabb az ő céljai végrehajtására. Az csak eszköz, nem pedig végcél, és miként minden más eszköznek, úgy annak is félre kell vonulni, hogy ha a célt nélküle jobban el lehet érni. Gyarló gondolkozás jele, a rendnek és módnak bálványozása, az egyszer megállított ügyrendhez való ragaszkodás még akkor is, midőn az hátrányos, nem pedig előnyös. Ha tehát a mindenség nagy céljait a megállított törvényeitől való eltérés által lehet legjobban valósítani, e törvényeket kétségkívül fel kell függeszteni; s habár betű szerint meg lennének is szegve, szellemökben mégis teljesítvék; mert azok a célok, a melyekért első sorban hozattak, megszegésök által megközelítettnek. Most már az a kérdés keletkezik, hogy mi célokért vannak a természet és annak törvényei? Elfogultság nélkül kimondhatjuk, hogy ama célok közül a legmagasztosabb a szellemi

lények tökéletesedése. A lélek, (mely alatt mi mind az értelmi, mind az erkölcsi tehetséget értjük), Istennek első és legfőbb végcélja. Az a cél, melyért a természet rendszere megállított, nyilván a lélek képzése és mívelése. Egy rend nélküli teremtésben, hol az események szabályos következetesség nélkül jönének elé, a léleknek bizonyosan örökös gyermekségben kellene maradni; mert egy ily világban nem lehetne következtetni az okozatokból az okokra, nem lehetne általános igazságokat és törvényeket megállítani, nem lehetne az eszközöket a célokhoz alkalmazni, azaz, nem lenne semmi ismeret az Istenről, az anyagról és a lélekről; nem lenne cselekvés, nem lenne erény. Az Istennek nagyszerű célja a természet rendének megállításában — ismétlem — az volt, hogy a lelket képezze és emelje. Ha azért oly eset fordulna elé, melyben a lélek érdekeit eme rendtől való eltérés, vagyis csodás hatások által lehetne jobban elésegíteni, a teremtés törvényeinek és szabályos rendszerének főcélja megkövetelné ezt az eltérést; ez esetben a csodák, a helyett hogy a természettel ellentétbe jönének, éppen öszhangzásban lennének annak céljával.

Mármost mi keresztényekül azt állítjuk, hogy ily eset volt. Mi azt állítjuk, hogy mikor Jézus a világra jött, a természet nem mutatkozott képesnek arra, hogy az embereknek oly tanítást nyújtson, melyben ezeknek, mint szellemi lényeknek legmélyebb érdekek volt, és a melytől legmagasb szellemi tehetségeiknek teljes fejlődése lényegesen függött; s mi azt állítjuk, hogy a természettől jöhető segítségre semmi kilátás sem volt, annyira, hogy utolsó szükséggé vált volt egész észszerűen, kiegészítő nyilatkozatot, természetfeletti világosságot várni a világosság atyjától. Legyen szabad itt a többek közül két különös pontot megjelelnem, melyekre nézve az embereknek értelmi felvilágosodásra volt szükségök, a mit a természet nem adott. Értem, az egy Istenről és Atyáról való tanítást, mely minden kegyességnek alapja, és a halhatatlanságról való tant, mely az erényes törekvésnek nagy rugója. Ha időm volna azon kor történelmére kiterjeszkedni, megmutathatnám önöknek, hogy ezek a tanok a selejtesség és babonák mily halma alá voltak temetve; de ezzel csak azt ismételném, a mit önök igen jól tudnak. A hajdankor szellemművei, melyek az önök tanulmányainak is tárgyai, homlokukon hordják a sok-istenhivésnek, a legnagyobbszerű és legmélyebb érdekű tárgyakra vonatkozó undok babonáknak bélyegét. Sokkal fontosabb megjegyeznünk, hogy éppen

a természet meghatározott rendjében volt az irányzat arra, hogy az említett tanokat elhomályosítsa, vagy legalább gyakorlati erejüket gyengítse, elanynyira, hogy ettől a szabályszerű egyformaságtól eltérés vált szükségessé, ama tanoknak az emberek lelkében való megszilárdítása végett.

Hogy a természetnek szorosan meghatározott rendje, habár a gondolkodó és felvilágosodott értelem azt az egy Isten bizonyítékának tekinti, mégis arra czéloz, hogy az Istent általában elrejtse az emberek elől, világossá lesz, mihelyt meggondoljuk először azt, hogy az emberi lelket az ő alkotásánál fogva nagyon kis mértékben érdekli az olyan dolog, a mely szabályos és meghatározott, állandó rendszer szerint történik, s ugy tetszik neki, mintha azok a jótétemények, melyek határozott, változhatatlan törvények szerint folynak számára, bizonyos szükségesség nyomán jönének, és ennél fogva az ember nagyon is hajlandó csupán csak természetes okoknak tulajdonítani azokat. Ennélfogva a vallásos meggyőzések és érzelmek, a társadalom jelen eléhaladott állapotában is, nem annyira az isteni gondviselés rendes folyása, mint inkább hirtelen való, váratlan események által ébresztetnek fel, melyek a lelket felrázzák és felizgatják, s a természetben feljül álló hatalomról beszélnek. A másik ok, a miért a természet rendes folyása nem látszik kedvezőnek arra, hogy alkotójáról helyes felfogásunk legyen, az, hogy a Teremtőben inkább a nagy egész javáról való gondoskodást, mint az egyesek iránti szeretetet tünteti fel. A természet törvényei, az által, hogy a legszilárdabb rendes, törhetetlen állandósággal munkálkodnak, és soha sem változnak, hogy az egyének körülményeit és szükségait tekintetbe vegyék, és az általános jót czélzó szigoru működésökben az egyeseknek szenvedést is okoznak: inkább egy távol levő, elzárkozott uralkodó hatalom, mintsem egy gyöngéd atya eszméjét keltik fel bennünk; holott az Istenről való utóbbi felfogás az egyedüli hatályos biztosíték a babona és bálványimádás ellen. A természet e szerint, félő, nem vezette volna vissza a világot az ő Teremtőjéhez. A mi pedig a halhatatlanság hitét illeti, a természeti világ nemigen látszik alkalmasnak azt tanítani, legalább elég világosan és határozottan. A természet világában nincs semmi gondoskodás és intézkedés az iránt, hogy a halottak feltámadjanak. A napsugárnak és esőcseppeknek, melyek zöldséggel vonják bé a sirokat, nincs megelevenítő hatások a porladozó testre. A tudomány kutatásai nem fedeznek fel semmi oly

titkos műfolyamot, mely az elveszett életerőt visszaadná. Ha tehát az embernek fel kell támadni, nem a természet ismeretes törvényei alapján fog az megtörténni, hanem egy oly hatalom által, mely nagyobb mint a természet; és mimódon lehetünk bizonyosak ezen igazság felől, hanemha eme hatalom kinyilatkoztatása, azaz, oly csodák által, a melyek a jövő iránti hitet megerősítik?

Azért megkísértém a fennebbiekben annak megmutatását, hogy a természetnek megszabott változatlan rendje nem támaszt bennünk semmi kétséget a csodaszerű működés ellen, midőn ez egy oly vallásnak a megerősítésére alkalmaztatik, a milyen a keresztény vallás. A természet ellenkezőleg éppen egy ily működés megvárására jogosít fel minket. A természet világosan mutat nekünk egy felette álló hatalmat, s ez által bizonyítja a csodák lehetőségét. A természet oly célokat és tulajdonságokat fedezett fel előttünk a maga alkotójában, melyekkel a keresztény vallás bámulatosan öszhangzik. A természetnek vannak egyszersmind fogyatkozásai is, a mik arra mutatnak, hogy alkotójának nem az volt a célja, hogy az emberi nem tanításának egyedüli és teljesen kielégítő eszköze legyen, s éppen ez által erősíti meg a keresztény vallást; a mely kipótolja annak fogyatkozásait, betölti hézagait, megmagyarázza titkait, és enyhíti a fájdalmakat, melyekkel az az emberek sziveit nyomasztja.

Mielőtt a csodák feletti átalános elmélkedéseket bevégezném, szükségesnek tartom még H u m e ezekre vonatkozó hires okoskodásáról megemlékezni, nem mintha méltó volna arra a figyelemre, melyben részesült, hanem mert nagyon tetszetes, s mert szerzőjének neve fontosságot kölcsönöz neki. Az okoskodás rövidre vonva abból áll: „A csoda-hit a tapasztaláson alapul s az is szabályozza. Igen, de gyakran tapasztaljuk, hogy némely bizonyágtétel hamis; a természet rendétől való eltérést azonban soha sem látunk. Hogy tehát az emberek megcsalhatnak minket, midőn csodák mellett tanuskodnak, sokkal megegyeztetetőbb a tapasztalással, mint az, hogy a természet a maga rendes útjától eltérne; és ebben oly bizonyíték van a csodák ellen, mely a csodák melletti bizonyítékokat ellensúlyozza, és oly erős gyanu, a mely a csodák mellett felhozni szokott legerősb tanubizonyosságokkal is felér.” Nincs időm eléadni a közönséges feleleteket, miket ez okoskodás ellen tenni szoktak. Dr. Campbell műve, melyhez mindenki hozzáférhet, megmutatja önöknek, hogy ez az okoskodás csak egy pár kétértelmű szójá-

tékon alapul; e mellett még több igen finom észrevételeket is fog-
nak önök tatálni ama könyvben a bizonyágtétel fogalmáról, és azon
feltételekről s tulajdonságokról, a melyek annak érvényességét te-
szik. Csak néhány észrevételt kívánok tenni, a melyek szerintem
figyelemre méltók.

Emez okoskodás azt állítja, hogy a tények vagy tudósítások
hihetőségét csak abból, és azon egyetlen mérték szerint lehet el-
határozni, hogy mennyiben egyeznek meg a természet megállított
rendével. Ha a természet magában foglalna minden lényt és min-
den erőt, ezt a tételt meg lehetne engedni. Ámde ha létezik egy
oly lény, mely nagyobb mint a természet, és a kitől a természet
minden erejét és munkálkodását nyerte, és a kinek természete és
tulajdonságai éppen úgy a mi ismeret- és tapasztalatkörünkbe es-
nek, mint a teremtés, akkor egy másik mértéknek is kell lenni, a
melyhez a tényeket és állításokat mérnünk kell; és így oly dolgok,
melyek a természet törvényeit netalán megszegik, mégis hihetőkké
lesznek, ha azok a természet alkotójának előttünk ismeretes tulaj-
donságaival megegyeznek.

Hume-nak ezen okoskodása igen sokat bizonyít, és annál fogva
semmit sem bizonyít. Igen sokat bizonyít; mert ha a csodák mel-
letti legnyomósabb bizonyágtételt is el kell vetnem azért, mert
bizonyágtételek gyakran csaltak meg engem, míg a természet
rendét mindig csalhatatlannak találtam, úgy a csodát még akkor
is tagadnom kellene, ha saját szemeimmel látnám s minden érzé-
keim tanuskodnának mellette, mert az én érzékeim mindenike adott
nekem néha hamis értesítést, míg a természet soha sem tévedett;
és ennél fogva legyenek a körülmények bármily elhatározók, s a
csalódás bármily kevésbé feltehető, mégsem kellene hinnem a mit
látok, hallok és tapintok, s a mit a legjózanabb értelemmel hasz-
nált érzékeim igaznak állítanak. Az az okoskodás ezt mind kö-
veteli, s ennél fogva igen sokat bizonyít. A jelzett esetben ugyanis
a nem hívés nincs hatalmunkban, és ösztönszerűleg képtelenségnek
bizonyul be; s a mi több, éppen magát a természet rendét forgatná
fel, melyre maga az okoskodás van alapítva; a természetnek ezt a
rendét ugyanis én csak érzékeim és ítélőtehetségem munkálkodása
utján ismerhetem meg, és ha ezek engem oly körülmények között
is megcsalnak, melyekben semmi kétséget sem lehet megengedni,
a természet melletti bizonyágtételöknek nagyon kevés értéke van.

Ez az okoskodás — továbbá — a bizonyágtétel természetének

nem ismerésén is alapszik. Bizonyosság által — szokták mondani — csodát nem lehet bebizonyítani. Az igazság pedig abban áll: hogy a bizonyágtétel magára közvetlenül semmi tettet sem bizonyít, még a legközönségesebbet sem. A bizonyágtétel csakis egy más személynek bizonyos adott tényre nézve a lelki állapotát mutathatja. Csak azt mutathatja, hogy a bizonyágtévő hiszi, meg van arról győződve, hogy bizonyos jelenség, egy bizonyos esemény megtörtént. A bizonyágtétel itt megáll; és magának az eseménynek valóságát egészen ezen meggyőződés természetéből és mértékéből kell megítélnünk, és azon körülményekből, melyek között létrejött. Ez a meggyőződés egy következmény, a melynek okának kell lenni, s a melyet szükség megmagyarázni; s ha az eseménynek valóságos megtörténtén kívül más okát nem lehet felfedezni, akkor ezt a megtörténést el kell fogadnunk mint igazságot. Ennyire terjed csupán a bizonyágtétel. Immár egy ember, a ki valamely csodálatos jelenséget vagy eseményt állít, e meggyőződés erejéről és mélységéről a maga jellemével és magaviseletével éppen oly határozott bizonyágot nyújthat, mintha valamely közönséges eseményt bizonyítana. A bizonyágtételnek tehát éppen anynyi jelentősége van a csodáknak, mint bármely közönséges eseményt illetőleg, azaz, felmutatja előttünk egy más ember lelkének meggyőződését. A csodák iránti ily meggyőződésnek is, valamint minden más meggyőződésnek meg kell keresnünk az okát, s bé kell bizonyítanunk; és ha a körülmények olyanok, hogy e meggyőződés nem származhatott és nem fejlődhetett ki semmi egyébből, mint az állított csodának valóságos megtörténtéből, akkor az ember hitének alapelve, t. i. az, hogy minden okozatnak okának kell lenni, arra kötelez minket, hogy a csoda létezését elfogadjuk.

Meg kell jegyeznünk Hume-ról s a többi bölcsészekről, kik a mi vallásunkat ostromolják, hogy ők hajlandók inkább a csodákat általában, mint azon egyes csodákat, a melyeken a keresztény vallás nyugszik, kétségbe vonni. Ennek az oka világos. Ugyanis ha a csodákat csak általánosan és elvontan gondoljuk, azaz, ha kivetkettjük az azokat kísérő minden körülményekből, és felteszszük, hogy mint külön álló tények fordulnak elé, a melyek magokra állanak a történelemben, és szintoly kevéssé lehet kimagyarázni és okukat adni megelőző eseményekből, mint befolyásukat mutatni ki a következő eseményekre; az ily csodák ellen valójában könnyen támaszthatni azt a nagy ellenvetést, hogy a természet ren-

dének szeszélyes és oknélküli megsértései. Az ilyen meztelen és általános alakban gondolt csodák ellen vannak főképpen a hitetlenség czáfolatai irányozva. Azonban őszinteség hiánya volna a keresztény vallás csodáit ebbe az osztályba sorozni. Ezek kézzelfoghatólag különböznek amazoktól. Nem állanak magokra elszigetelten a történelemben, hanem bensőleg egybe vannak azzal csatolva. Azokat a megelőzőtt kornak állapota igényelte, s a békövetkezett évszázadokban mély nyomokat hagytak magok után. Valójában, állítólagos megjelenésök óta az egész polgárosult világ történelmén ezek uralkodtak s adták meg annak színezetét, és az egészen is érthetetlen is lenne nélkülök. Ilyen csodákkal tehát nem lehet oly általános okoskodással elbánni, a mely csak elszigetelt, érték- és jelentéktelen csodákra alkalmazható.

Ezekben kívántam tárgyalni a csodák ellen általában felhozni szokott ellenvetéseket, s csak azt akarom még megjegyezni, hogy ezen ellenvetések épp abban a mértékben vesztik el fontosságukat, a mily mértékben nevededik mibennünk Istennek természetfeletti hatalmáról és teremtményei iránt nyilatkozó atyai gondoskodásáról való meggyőződésünk. A csodaszerű munkálkodás nem-hivése főképp azon az alattomos atheismuson alapszik, mely a természetnek felsőbbiséget tulajdonít, és mely a mig egyfelől vallja, hogy hiszen az Istenben, másfelől kétségbe vonja Istennek az emberi nem jobbitására czélzó gyöngéd gondoskodását. Oly emberre nézve, ki Istent valósággal szívében hordja, a főbb nehézség nem abban áll, hogy a csodáknak okait feltalálja, hanem hogy annak találja fel az okát, miért hogy azok nem gyakoribbak. A mindenség titkainak egyike az, hogy az alkotó folytonosan a maga műveinek fátyola megévonul, hogy a jó atya nem nyilatkoztatja ki magát teremtményeinek határozottabb és világosabb módon. Némi hidegség és visszataszító idegenség mutatkozik abban, ha csak a természetnek szilárdan megszabott és hajthatatlan törvényei által kell taníttatnunk. Istennek Ádámmal és a többi patriarchákkal folytatott közlekedése, leginkább megfelel Istennek az emberi nemzethez való viszonyát illető legnemesebb fogalmainknak, és éppen oly kevésbé lephet meg minket, mint egy emberi atya gyermekei iránti gyöngédségének és szerető gondoskodásának nyilvánulása.

Azon megjegyzések után, melyeket a kijelentés ellen általában felhozni szokott ellenvetések elenyésztesítésére tettem, áttérek a

keresztény vallás bizonyítékainak részletes vizsgálására, ezek azonban oly számosak, hogy ha azon szűk térbe, mely még rendelkezésünk alatt áll, bé akarnám szorítani, csak száraz kivonatot, érdektelen laistromot adhatnék. Sokkal hasznosabb, ha felmutatom önök előtt lehető tisztasággal azt az általános elvet, a melyre a keresztény vallás minden erősségeit vissza lehet vinni, és a melyen az egész vallás alapszik, és annakutána azt néhány példával megvilágosítom.

A keresztény vallás minden bizonyítéka ama nagy elvre vihető vissza, hogy minden okozatnak meg kell lenni a maga kellő okának. Mi azt állítjuk, hogy a mi vallásunk isteni eredetű, mivel annak kellő okát nem találhatjuk sem az emberi természet erőiben vagy hajlamaiban, sem azon körülményekben, melyekben létrejött, és mivel csak annak a lénynek közbejöttéből lehet ki magyarázni, a kinek első hirdetői azt tulajdonították, s a kinek természetével és jellemével az tökéletesen megegyezik.

A keresztény vallást, mely alatt mi nemcsak a vallás tanait értjük, hanem mind azt, a mi arra vonatkozik: keletkezését, elterjedését, szerzőjének jellemét, első hirdetőinek maga viseletét — az ily tágas értelemben vett keresztény vallást csak két módon lehet megmagyarázni: vagy az emberi természet alaptehetségeiből származott, ama kornak, melyben legelsőbb prédikáltatott, serkentése, hatása és sugallata alatt; vagy pedig egy magasabb, természetfeletti munkásságból vette eredetét. Hogy e két ok közül melyikre kell visszavinnünk a keresztény vallást, nem oly kérdés, mely ismeretkörünkbe ne esnék; mi ugyanis részesei levén az emberi természetnek, és inkább ismervén azt, mint a teremtés bármely részét, kellő pontossággal megítélhetjük alaptehetségeinek munkásságát s a hatást, melynek előhozására azok képesek. Igaz ugyan, hogy az emberi tehetségek nincsenek szabatosan meghatározva, s nem tudjuk szorosán kimutatni ama korlátokat, a melyeken túl menni nem képesek; de mégis az emberi természet s az annak tulajdonított hatás közti aránytalanság oly nagy és kézzelfogható lehet, miszerint azonnal képesek vagyunk átlátni, hogy ily hatást az emberi természetből nem lehet ki magyarázni. Nem tudom határozottan, hogy egy vadembernek értelmi képessége minden segítség nélkül mily messzire mehet; de hogy egy vadember a mi erdeinkben nem írhatta volna meg Newton „Principiá“-it, csaknem oly bizonyos, mint az, hogy nem teremtette a világot. Nem tudom,

hogy a testi erő mily határpontig terjedhet; de az, hogy egy ember a maga vállán az Atlást vagy Andéseket nem tarthatja, vita feletti állítás. Az a kérdés tehát, hogy vajjon az emberi természet alap-tehetségeiből oly körülmények közt, melyben az Krisztus születésekor volt, ki lehet-e magyarázni az ő vallását, egy olyan kérdés, a mely felett mi illetékesek vagyunk itélni; s egyszersmind ez ama nagy kérdés, a mely körül az egész vita forog.

Mi tehát azt állítjuk, hogy az ezen vallásra vonatkozó nagyon sok kérdést, milyenek: alapítójának jelleme, saját szerű elvei; okleveleinek nyelve és modora, elterjedése; első hirdetőinek magatartása, sorsa és szenvedései; csodálatos bizonyágtételek nyomán történt első elfogadtatása; azok a profécziák, melyeket bétöltött és a melyek benne foglaltatnak; a társadalomra gyakorolt befolyása és más azzal összekötött körülmények, — mindezeket teljes lehetetlen kimagyarázni az emberi természet erőiből és alap-tehetségeiből, hanem teljes öszhangzásban vannak Istennek hatalmával és tökéletességeivel s ezekből teljesen meg is magyarázhatók.

E különböző pontokat egyenként és részletesen nem fejtegethetem, egynéhányat azonban fel akarok tüntetni az általam felállított elv alkalmazásának megmutatására. Felveszem legelsőbb is Jézus jellemét. Miképpen lehetne ezt az emberi természet tehetségeiből kimagyarázni? Mindjárt legelsőbben is meglep minket a kereszténység alapítójának az a saját szerűsége, hogy a mig minden más ember bizonyos mértékig kora szellemétől nyeri nevelését, Jézusban annak a kornak melyben élt, semmi befolyását sem fedezhetjük fel. Meglehető határozottsággal ismerjük annak az országnak, a melyben Jézus született és felnövekedett, társadalmi állapotát, gondolkodásmódját, reményeit és vágyait; s ő anynyira ment azoktól, és anynyira azok felett áll, mintha egészen más világban élt volna, vagy mintha mindenik érzéke el lett volna zárva az őt környező dolgok elől. Az ő jellemében nincsen semmi hely- és korszerű. Ezt sehogy sem lehet kimagyarázni abból, a mi őt környezte. Az ő történelme ugy tünteti fel őt, mint magára álló lényt, ki oly czélokért él, melyeket kivüle senki sem értett és a ki egyetlen lelket sem talált, a ki egészen hozzá hasonlóan érzett. Az ő apostolai, az ő választott társai magokkal vitték hozzá koruk szellemét is; és semmi sem tünteti fel inkább e szellemnek rajtok való uralkodását, mint a lassu vonakodás, a melylyel ez Jézus tanításainak azokban az egyszerű, őszinte lelkű emberekben helyet engedett.

Jézus egy oly nemzethez jött, mely Messiást várt; és ő e méltóság igényével lépett fel; de a helyett, hogy magát a Messiásról uralkodó véleményekhez szabja, határozottan és minden tartózkodás nélkül ellenszegült azoknak. Egy oly néphez jött, mely győzelmes vezért várt, ki alatt boszuját valamint hiuságát is kielégítse elnyomóinak leverésével, ő pedig mint szellem-erkölcsi vezér jelent meg alázatosságot és békét tanítván. Ezt az el nem palástolt ellentállást nemzete legdrágább reményeivel és előítéleteivel szemben; ezt a megvetését a szokásos kedveskedéseknek, melyekkel a nagyravágyás és ravaszság magának pártosokat szokott szerezni, s azt az önkéntes elhatározást, mely szerint magát a megvetésnek és gyűlöletnek kitette, semmiképpen sem lehet kimagyarázni az emberi természet közönséges elveiből; és ez a keresztény vallás alapítóját illetőleg minden önző cél lehetőségét kizárja.

Jézus egyik kiváló sajátossága eszméinek és nézeteinek nagyszerűsége és általános volta. A mig körülötte mindenki azért várta a Messiást, hogy Isten őt népét megszabadítsa; a mig minden más zsidó büszkeségének és reményének kizárólag Judea volt a tárgya, Jézus eljött s magát a világ megszabadítójának és világosságának jelentette ki; és az ő minden tanításaiban és egész életében egy öntudatot láthatnak önök, mely őt soha sem hagyta el — az egész emberi nemzethez való viszonyának tudatát. Az az eszme, hogy az egész emberi nemzet boldogítsa, hogy egyetemes vallást alapítson, a ledicőbb és legnagyobb szerü volt mindazok között, melyeket valaha ember kigondolt. A korábbi vallások mindenike kizárólag valamely egyes nemzetnek volt adva. Nincs hódító, törvényhozó vagy bölcsész, a ki határtalan nagyravágyásában is azt képzelte volna valaha, hogy minden népeket egy közös hit alá hódítson.

Egy ily egyetemes vallás eszméjét, mely zsidók és pogányok, minden népek és égájak számára egyaránt volt szánva, sehogy sem lehet kimagyarázni azon körülményekből, melyek között Jézus élt. Ő zsidó volt; minden zsidó lelkében a legelső, legmélyebb és legállandóbb vonás annak a felsőbbségnek érzete volt, melyet a Mózes által alapított nemzeti vallás neki magának és az ő nemzetének kölcsönzött. A zsidók és pogányok közti válaszfal az égis lát-szott emelkedni.

A Mózes kiváló különlegességének eltörlése, a Sion hegyi templomnak lerontása, egy oly új vallásnak felállítása, melyben

minden emberek mint testvérek találkozzanak, és a melyet közösen és egyenlően birjanak zsidók és pogányok, bizonyára ez eszmék eléállítását csak legutoljára lehetne várni Judeában, s a rajongásból és ámitásból legkevésbé származhattak.

Hasonlitsuk össze most Krisztusnak ezen eszméit az ő állásával az életben. Ő alacsony sorsban született és neveltetett, nem volt öröksége, nem voltak hatályos eszközei, rangja vagy gazdagsága, vagy hatalmas pártfogolása, semmi esélye arra, hogy nagyszerű gondolatokat, messzire ható terveket keltsenek benne. Egy ácsnak műhelye s a kis Názáreth volt az a hely, hol egy oly gondolat érlelődött meg, mely a valaha fogamzott gondolatok között a legnagyobb, legmesszirehatóbb volt. Az emberi természetnek egyik tulajdonsága, hogy az örültség eseteit kivéve, az embernek egyfelől tehetségei, másfelől tervei és reményei között némiképp arányosság legyen. Az a cél, a melyre Jézus magát elszánta, az ő világi állásához oly kevésbé talált, mintha azt vállalta volna magára, hogy megkisérti az évszakok megváltoztatását, vagy kieszközli, hogy a nap nyugoton keljen fel. Hogy egy csekély helyzetű s elnyomott nemzethez tartozó fiatal ember komolyan azon gondolkozzék, hogy a világnak tisztességes koru, mélyen meggyökerezett vallásait felforgassa, nagyon különös tény; és mégis e gondolat volt az, a melytől a Jézus lelkét egészen áthatva látjuk; és bármily magasztos legyen is e cél, beszédeivel és magaviseletével soha sem száll annak színvonalán alól, hanem mindig fensőbbségének öntudatával beszél és cselekszik, s oly méltósággal és tekintélylyel, mely az ő páratlan hivatásához illik.

Ezzel kapcsolatban nem tehetem, hogy fel ne említsek még Jézus jelleméből egy kiváló vonást. Ez ama nyugodt, szilárd bizalom, melylyel ő célja valósítását tartotta folytonosan szeméi előtt. Ő tökéletesen ismerte a szenvedélyek és hatalmak erejét, a melyek ellenségesen állottak vele szemközt; s egészen bizonyos volt abban, hogy erőszakos halált fog szenvedni; és mégis soha egy szót sem ejtett ki, mely az ő vallásának végleges győzelme iránt kételyt nyilvánított volna. Az evangelium szépségeinek egyike s valódiságának egyik bizonyítéka megváltónknak azon közvetett és homályos célzataiban van, melyeket ő békövetkezendő szenvedéseire s azokat kísérő megdicsőíttetésére nézve tett; ezek a célzások egy oly lélek munkálkodását ismertetik meg velünk, mely teljes tudatával bir annak, hogy az ő hivatása nagy szenved-

dések árán véghetetlen jót eszközölni. A közvetlen sikerröli eme teljes és türelmes lemondás, ez a folytonos meggyöződés, hogy ő meghal, mielőtt vallása elterjedne, s e messzi távolban fekvő, határtalan győzelmek iránti rendithetetlen bizalom, mind oly kiváló vonások, melyek megható szent magasztosságban tüntetik fel a mi urunkat, és a melyeket semmiképpen sem lehet kimagyarázni az emberi természet közönséges tehetségeiből s azon körülményekből, melyek között élt.

A Krisztus jelleméről tartott eddigi elmélkedésünk az ő nyilvános munkásságát és hivatását illeti. Ha áttérünk arra, a mit magán egyéni jellemének nevezhetünk, a ki nem magyarázható fenségnek éppen azt a nagyságát fogjuk találni. Jézusban kétségkívül a legkiválóbb vonás volt a jóindulat és szeretet; és ámbár ez erény már ő előtte is létezett, még sem mutatkozott soha oly módon és terjedelemben. Krisztus szeretete kitűnik mindenek felett általános voltánál fogva. Abban a korban egy oly határtalan emberszeretet, mely céljául tűzte, hogy országokra és osztályokra való tekintet nélkül tegyen jót, teljesen ismeretlen volt. Az embert mint embert szeretni, oly szeretettel, mely a gyűlölt samaritánusra, valamint a megvetett publikánusra egyaránt kiterjedett, ez volt a vonás, mely Jézust megkülönböztette nemzetének, sőt az egész világnak legjobb embereitől is. Jézus szeretetének másik jellemző vonása volt annak szelidsége, gyöngédsége, és bensősége, mely éles ellentétben állott az akkor uralkodó durva vad szellemmel és erkölcsökkel, s azzal a szigorral és hajthatatlansággal, melyet Görögország és Róma erkölcsileg legtisztább bölcselme is úgy ajánlott, mint legtökéletesebb erényt. De a legkiválóbb vonás Jézus szeretetében az igazságtalanságok és bántalmakon feljülemelkedés volt. A boszszuállás abban a korban, melyben Jézus élt, jogosultnak volt elismerve, s habár néhány bölcs ember, a ki annak az ember erkölcsi méltóságával való öszszeférhetetlenségét érzette, el is ítélte, mégis egyik sem tanította az embereknek azt a kötelességet, hogy leggonoszabb ellenségeik iránt olyan jóindulattal viseltessenek, a melyet Isten mutat a bűnös emberek iránt és hogy az átkokat és szidalmakat áldással és könyörgéssel kell viszonzni. A szeretetnek ezen legönzéstelenebb és legistenibb módját, a mint önök jól tudják, Jézus a legfőbb erélylyel, a legsúlyosabb igazságtalanságok és méltatlanságok között is tanusította. Ez a példa nélküli, kitünő jóság, ez a

kor elaljasító befolyásai fölé emelkedés, a mely alatt minden más ember erkölcsi neveltetésére nézve szenvedett, magyarázatot kíván; azt az egyet legalább bizonyítja, hogy Jézus nem volt erkölcstelen csaló, a midőn nemcsak a saját maga, hanem legbizalmasabb barátai életét is veszélynek tette ki egy oly ügyben, mely csaknem elveszettnek látszott.

Nem terjeszkedhetem ki Krisztus jellemének más vonásaira, s csak azt akarom megjegyezni, hogy volt benne egy oly vonás, mely mindenek felett alkalmas tökéletes jellem alkotására. Az ő jelleme e l l e n t é t e k b ő l volt összealkotva; más szavakkal, oly erények vagy erkölcsi jeles tulajdonok egyesüléséből állott, melyek nem egykönnyen látszanak egymással társulni, a melyek első tekintetre öszszeférhetleneknek tetszenek; de a melyek, ha csatlakoznak és egymáshoz kellő arányban állanak, oly erkölcsi öszszhangzatot alkotnak, mely egyenlő mértékben kelt szeretetet és tiszteletet. Így például, mi Jézusban a jellem páratlan méltóságát, a nagyságnak oly érzését látjuk, a melyet a történelemben soha senki sem tüntetett fel, sőt meg sem közelített; s ez mégis ő nála oly leereszkedéssel, alázatossággal és mesterkéletlen egyszerűséggel párosult, a melyről azelőtt soha senki sem gondolt volna, hogy akkora nagysággal megegyeztethető lenne. Hasonló módon a világ, ennek gyönyörei és közönséges érdekei fölé emelkedéssel, minden szigortól és feszességtől ment kellemes modor és nyájasság párosult ő nála. Az erős önérzetet önuralommal; a bűn iránti legélelkebb érzékenységet a bűnös iránti rokonszenvvel; a hivatása iránti teljes odaadást, az ellentállás és sikertelenség melletti nyugodtsággal; az általános emberszeretetet az egyéni vonzalmak iránti fogékonysággal; a tekintélyt, mely mint a világ megváltóját illette, egy fiu gyöngédségével és háládatosságával párosította. Ilyen volt a mi vallásunk szerzője; — és e jellemet ki lehet-e magyarázni csalásból és esztelen rajongásból? Nem hordja-e ez magán az égi eredet félremagyarázhatatlan bélyegét?

Talán mondhatná valaki, hogy ez a jellem soha sem létezett. Ez esetben költése módját és azt a fogadtatást, a melyben ez részesült, ki kell magyarázni; ezt pedig az emberi természet tehetségeiből éppen oly nehéz lenne kimagyarázni, mint valóságos létezését. Krisztusnak élettörténete az igazság és a valóságnak minden jegyét magán hordja; ennél őszintébb, egyszerűbb, mesterkéletlenebb, keresetlenebb emlékiratot soha senki sem irt. E mellett

az ő jelleme költésének; ha csakugyan költött, igen nehéznek kellett lenni; nem levén minta, a mely szerint alakítani lehetett volna. Az egyedül áll az idők évkönyveiben. Egy oly lény felfogása, a ki maga elébe ily egészen új és magasztos czélokot tűzött, és a kit magasabb elvek vezetnek, mint a milyeket a társadalom előhaladása mostanig kifejthetett; kiváló szellemi tehetséget igényel. Hogy több egyén egyszerre, hasonló élénkséggel gondoljon ki egy ily jellemet, s nemcsak általános kitételekben rajzolja ama költött lényt, a melyre azt a jellemet ruházza, hanem bévezesse a valóságos életbe, végetlenül változatos körülmények közé helyezze; különböző osztályu emberekkel hozza összeköttetésbe, barátokkal és ellenségekkel, s az mindenütt megtartsa jellem-azonosságát, mindenütt azt a nagy és kiváló lelket tüntesse ki, s magával mindig öszhangzatosan cselekedjék; ez oly feltevés, melyet bajos elhinni; és ha az új testamentum íróinak körülményeit tekintetbe vesszük, az emberi tehetségekből ez éppen annyira kimagyarázhatatlannak látszik, mint az, a mit fennebb állíték, Newton „Principiá“-inak egy vad ember általi megírása. Krisztus jelleme, habár erkölcsi nagy sötétség korában lön rajzolva, mégis kiállotta évszázak bírálatát, és a mily mértékben nemesültek az emberek erkölcsi érzelmei, abban a mértékben látták át s érezték is mindinkább annak szépségét. Azt tenni fel tehát, hogy az a jellem költött, anynyi, mint azt állítani, hogy annak szerzői saját korukat jóval megelőzve, az erkölcsi ismeret és érzület rendkívüli finomságára és mélységére értek volna. De éppen e tulajdonságok nem egyeztethetők a Jézus élete íróinak jellemével, ha tudniillik ezt költöttnek tartjuk; azaz, közönséges hazugok és istentelen csalók jellemével.

De mi nemcsak nem vagyunk képesek oly erőket felfedezni, melyek ily költésre megkivántatnának; arra i n d o k o k a t is kell keresnünk. Hisz az emberek soha sem tesznek nagy erőfeszítést erős indok nélkül; és én ezennel felhivom a kételkedőt, hogy az emberi öszszes ösztönök közül jeleljen meg csak egyetlen egyet, mely az itten megmagyarázandó munkára indokul szolgálhatott volna.

Még azt is meg kell emlitenem, hogy ez a koholmány, ha csakugyan az volt, valóság gyanánt lön elfogadva, oly korban, a mely annyira közel volt ahoz, a melyre Krisztus megjelenését teszik, hogy számtalan eszköz állhatott rendelkezésül a koholmánynak felismerésére. Hogy emberek ily hamisítást a világ eleibe vihettek, és az

fogadást és sikert találhatott volna, azt emberi természetünk elveivel nem lehet megegyeztetni.

Krisztus jelleme tehát valódi volt. Csak is annak valódiságából lehet megmagyarázni azt a hatalmas forradalmat, melyet az ő vallása előidézett. És miképp magyarázhatjuk meg e jellemet, hanemha azon okból, a melynek ő maga tulajdonította, az atyától való elküldetéséből.

Krisztus jelleme mellett még az ő vallásában levő nagy számu körülményekre lehetne utalni; a melyek megczáfolják és visszautasítják azt a gondolatot, hogy ez a vallás emberektől származott volna. Az a felfogás, melyet nekünk Istenről, mint atyáról nyujt; hogy az általános emberszeretetet teszi kötelességünké; az a fontosság, melyet a belső tisztaságnak tulajdonit; hogy lélekben való tiszteletet állit fel a formaságok és czérémoniák helyett, melyek a vallás nevét bitorolták mindenütt, de annak életét elfojtották vala; hogy többre becsüli az alázatosságot, a szelid, egyszerű erényeket a szellem azon kápráztató tulajdonainál, melyek ki szokták vala zsákmányolni az emberek bámulatát; hogy a halhatatlanság titkát következetesen és világosan leleplezi; hogy az embernek mint bünösnek szükségeit kielégíti, s az emberi természet minden állapotának, tehetségeinek és szenvedéseinek megfelelő; tiszta, magasztos és mégis gyakorlati morálja; annak emelkedett és nemes indokai, s mert képes és erős oly jellem alkotására, mely a jelennél magasabb életre is előkészit; — mindezek a keresztény vallásnak oly kiváló sajátságai, a melyek mindinkább-inkább felköltik a mi csodálatunkat abban az arányban, minél világosabban megismerjük annak a kornak és országnak, a melyben ez a vallás feltűnt, körülményeit; oly sajátságok, a melyekre eddig semmi kielégítő emberi okot nem lehet adni s nem is lehet találni.

Midőn elhagyom e tétéleket, a melyeknek mindenikéből egy terjedelmes beszéd telnék ki, ezen vallásra nézve még csak egy körülményt akarok kiemelni, mely az én lelkemre különös hatással van. A ker. vallásnak béhozatala óta az emberi természet nagy előhaladást tett, s a társadalom nagy változásokon ment át; és avilágnak ezen előhaladott állapotában, a keresztény vallás a helyett, hogy használhatóságát és fontosságát elvesztette volna, az ember természetével és szükségeivel folytonosan mindinkább megegyezőnek és azokkal öszszetalálónak mutatkozott. Az emberek kinőttek a kornak,

melyben a keresztény vallás feltűnt, intézményeiből, bölcselméből, hadviselési módjából, állami szervezetéből, köz és magán gazdálkodásából; a keresztény vallás azonban soha sem süllyedt vissza a homályba, a mint az értelem világosodott, hanem mindig vezérelte a szellemi erők fejlődését, mindig annál nemesebb kilátásokat és nézeteket tárt fel előttök, minél inkább fejlődtek és tökéletesedtek. Az ismeret és érzés legmagasb tehetségei, melyek a mi természetünkben kifejlődtek, a keresztény vallásban oly tárgyakat találnak fel, a melyek nagyobbak, mintsem csak hozzájuk illők lennének. A keresztény vallás valójában kiválóan illik a társadalom fejlettebb állapotaihoz, a mivel lélek gyöngédebb érzelmeihez, különösen pedig a jelen állapotali azon elégedetlenséghez, mely a mi erkölcsi erőink és érzelmeink emelkedtével mindig egyaránylag növekszik. A mint az emberek a műveltségben előbbre haladnak, fogékonyokká válnak a szellemi szenvedések iránt, melyek a miveletlenebb korban ismeretlenek voltak; a keresztény vallás alkalmas azok enyhítésére. A képzelet és értelem egyre nyugtalanabbá válik; a keresztény vallás megnyugtatja azokat az örök és magasztos igazságokkal, a fenséges és korlátlan kilátásokkal, melyeket előttök feltár. A keresztény vallásnak ezen hozzáillése az emberi társadalom fejlődési fokaihoz, a melyek magasbak annál, a mikor ez a vallás világra jött, mind pedig az emberi természetnek azon időben ki nem fejlett szükségeihez, előttem nagyon figyelemre méltónak tetszik. E valláson nyilván feltűnik, hogy oly lénytől származott, a ki tökéletesen ismerte az emberi természetet és a kinek hatalmában volt ennek magasb tökélyre emelkedéséről eleve gondoskodni. A kereszténységnek ez a jellemvonása próféciaszerű. Egy meszsi jövő számára való előlegezés volt; és ha még azt is tekintetbe vesszük, mily emberek között fejlődött ki a mi vallásunk: eme sajátosságát az Istenen kívül ugyan micsoda okból tudnók kimagyarázni?

Ezekben kívántam érinteni Krisztusnak és az ő vallásának jellemvonásait. Mielőtt tovább mennék, sietek megjegyezni, hogy az egyszersmind a keresztény történelem csodái mellett is tanuszkodni látszik. Ama csodákat nem oly ember tette, a kinek jelleme más tekintetekben közönséges volt. Oly lény művelte azokat, kinek szelleme éppen oly sajátos volt, mint művei; a ki emberinél nagyobb tekintélylyel beszélt és munkálkodott; a kinek erkölcsi tulajdonai és fenséges céljai emberfeletti erökhöz voltak mérve,

Krisztus csodadolgai teljes öszhangzásban vannak az ő egész jellemével, és oly arány mutatkozik közöttök, a melyet a természet leg-öszhangzatosabb munkáiban találunk. Az ő jellemében e szerint nagy erősség látszik a csodák mellett. Szintoly kedvezőleg szól azok mellett az ő vallása. Hogy egy oly vallás, mely isteni eredetének anynyi jegyét hordja magán, s anynyira ki nem magyarázható az emberi természet alaptehetségeiből, a Mindenhatóságtól külső megerősítésben is részesüljön, abban semmi bámulandó nincsen. E vallás rendkívüli jelleme igen jól megegyezik Istennek rendkívüli közvetítésével, sőt úgy látszik még igényli is ezt. E vallás csodái nem magános, pusztá, homályos, öszsze nem függő események, hanem oly rendszerrel vannak öszszekapcsolva, mely méltó Istenhez, s mely Istennel teljes; mely meszszi-terjeszti ki hatásait, s nagy és mindig gyarapodó erővel nyilvánítja ezeket az emberi dolgokban.

Eddigelé még nem érintettem azt, a mit némely irók a keresztény vallás legnyomatékosabb bizonyítékának látszanak tartani; értem a ker. csodák egyenes bizonyítékait, melyekhez a tanuk bizonyítását s ez utóbbiak jellemét, magaviseletét és külső viszonyait számíthatjuk. Ezeknek tárgyalására nincs időm, s különben is felesleges volna, mivel P a l e y megbecsülhetetlen munkájában, a mely önök akadémiai kézikönyveinek egyike, nagyon világosan és hathatósan meg vannak állítva. Csak azt akarom megjegyezni, hogy a ker. csodákat mind vissza lehet vinni egyetlen bizonyító okra, névszerint arra, hogy a ker. csodák kezdetben oly körülmények között találtak hitelre, hogy ezt a hitelt csakis azoknak valóságos megtörténtéből lehet kimagyarázni. Hogy a ker. vallást kezdetben a csodák okán fogadták el, és hogy annak első hirdetői és követői azon tények igazvolta iránti meggyőződésök mélységét és szilárdságát szenvedések és halálos veszélyek közti vallomásaikkal bé is bizonyították, jól tudjuk a keresztények és pogányok ezen vallásra vonatkozó legrégibb tudositásaikból; s valójában egyedül ebből a meggyőződésből lehet kimagyarázni, hogy ők a keresztény valláshoz ragaszkodtak. Hogy ez a meggyőződés csak a csodáknak valóságos megtörténtéből keletkezhetett, azt a tanubizonyságoknak ismeretes viszonyaiból nyilván lehet következtetni; ama tanuknak ugyanis szenvedélyei, érdekei és legerősebb előítéletei kezdetben egyenes ellentétben állottak az új vallással; a kiknek tehát eléggé

fontos és komoly indokaik voltak gondosan megvizsgálni a tényeket, melyeken az a vallás alapult, és a kiknek eléggé biztos módok és alkalmak is állottak rendelkezésükre az igazságnak kiderítésére; e szerint azt a gyanusítást, hogy a csodák nem valóságosak, nem lehet megengedni a nélkül, hogy meg ne döntsük egyszer mind az emberi ítéletben és bizonyágtételben helyezett egész bizalmunkat, még akkor is, ha az igazság kiderítésére a legkedvezőbb körülmények között volt alkalmazva, azaz, a nélkül, hogy általános scepticismust ne létesítsünk.

A keresztény vallás bizonyítékainak van még egy osztálya, melyet eddig csak alig érintettem, de a melyet gondolkodó emberek különösen fontosnak tartottak; értem az igazság és valódiság azon ismertető jegyeit, melyek a keresztény o k l e v e l e k b e n találhatók; a belső erősségeket, miket az új testamentum könyvei magokban foglalnak, arra nézve, hogy azokat oly emberek irták, kik a kereszténység legelső korában éltek, a kik hitték és érzették annak igazságait, a kik részt vettek azon munkákban és küzdelmekben, melyek annak megalapítását kísérték, és a kik személyes tudat és mély meggyőződés után irtak. E belső erősségek természetét és jelentőségét, a melyeket az új testamentum könyvei nyújtanak, némi megjegyzésekkel meg akarom világítani.

T. könyv Az új testamentum könyvei történetekből és levelekből állanak. A történelmi könyvek, névszerint az Evangeliumok és az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv folyton folyó történelmi elbeszélés, mely néhány év eseményeit foglalja magában s a melynek az a célja, hogy a keresztény vallás keletkezésének és elterjedésének történelmét adja. Figyelemre méltó tehát, hogy ezek az iratok teljesen megfelelnek céljuknak; hogy azok teljesen megoldják azt a kérdést, hogy ez a különös vallás miképpen keletkezett és állapotott meg a világban; és hogy azok szabatosan és kellően méltányolják az emberi dolgokban előidézett e bámulatos forradalmat. Az is figyelemre méltó, hogy oly tények sorozatát adják elé, a melyek nemcsak magok között vannak összekapcsolva, hanem összeköttetésben vannak az azokat követett tényeknek hosszú lánczolatával is, és a további történelemmel is anynyira összszéváganak, hogy ezeknek felvilágosítására és támogatására szolgálnak. Hogy tehát k ö l t ö t t eseményeknek több kézből kikerülő, több évet magába foglaló, s több tartományra kiterjedő előadása,

nemcsak egy teljes öszszefüggő egészet képezzen magában véve, hanem a tényleges történelemmel is szorosán és bensőleg öszsze legyen fűzve; hogy költött voltának felfedezésére semmi alkalmat se szolgáltatasson; hogy az öszsze nem illésnek és ellenkezésnek még látszatát is kizárja, és hogy az teljes, sőt csak egyedül lehetséges magyarázatát adhassa az elismert történeteknek és a társadalomban történt legfontosabb forradalomnak; mindez oly feltétel, melyet minden értelmes ember azonnal eltaszit magától, és a mely, ha megengednök, a történelemnek alapelveit dönténé meg.

Fennebb beszéltem a Krisztus jellemének egységéről és öszszhangzatáról, a mint az az evangeliumokban ki van fejtve; elmondottam azt is, hogy a különböző irók által Jézus szelleméről adott különös vonások tökéletesen öszszetalálnak. Az igazságnak és valóságnak ugyanezen ismertető jelei huzódnak végig az egész elbeszélésen. Például a társadalom különböző osztályaiban a Jézus által előidézett hatás; a bámulatnak, vonzalomnak és boszankodásnak különböző érzelmei, melyeket ő felkeltett; ez érzelmeknek különböző nyilvánítása; tanítványainak ítéletei, tévedései és fokokénti felvilágosodása; mindezek az igazságnak és valóságnak oly ismertető bélyegeivel vannak eléadva, hogy azokat senki sem költötte vagy utánozhatta. Az egész eléadás éppen olyan, a milyen egy oly személynek, mint a Jézus Krisztus, valóságos megjelenése után várható volt a társadalomnak olyan állapotában, a milyen akkor volt.

A Levelek, ha lehetséges, az igazságnak és valóságnak még több ismertető jegyeivel bővölködnek, mint az evangeliumok. Azok egészen át vannak hatva a keresztény vallás első korának szellemétől. Nyilvánosan látszik rajtuk, hogy oly emberektől származtak, a kik egészen belé merültek abba a küzdelembe, melyet az új vallás előidézett, a kik szivökre vették érdekeiket, és a kik annak sorsához kötötték saját sorsukat. Azok éppen azt a kedélyállapotot tüntetik fel, melyet a keresztény vallás első terjesztői saját szerü állapotának elé kellett idézni. Azok valóságos hivatali ügyekben írott levelek, közvetlen sikerre számítva, s oly célból, hogy szembeszálljanak azokkal az előítéletekkel és szenvedélyekkel, melyeket egy ily vallásnak egyelőre mulhatatlanul fel kellett kelteni. Valamely későbbi kor viszonyainak és körülményeinek semmi nyoma sem látszik azokon, sem a későbbi kort jellemző érzelmeknek, bényomásoknak és gondolkodás-módnak, a mitől későbbi

írók nem könnyen szabadulhattak volna. Pál levelei bámulatos öszhangzásban vannak az ő történelmével. Éppen olyanok, a melyeket várni lehetett attól a tüzes szellemű férfiutól, a ki a zsidó irodalomban növekedett fel, a ki egy villám-gyorsan ráhatott csoda folytán megtért, a ki arra szánta el magát, hogy az új vallást a pogányok között prédikálja, és a ki mindenütt szembeszállott nemzetének előítéleteivel és üldöző szellemével. Vannak azokban homályos helyek is, melyek Pál történelmének és jellemének eme részeiből s a gyermek egyház körülményeiből fejlődtek ki, és a melyeket csak a keresztény vallás első korának legszorosb megismerése világosíthat fel. A keresztény okmányoknak az első kor szelleme általi ezen áthatottságát csak abból a tényből lehet kimagyarázni, hogy azokat abban a korban irták a keresztény vallás valóságos és buzgó terjesztői, és hogy azok igaz meggyőződésekről és valódi tényekről szóló okmányok.

Van a vallás igazságának eddigelé tárgyalt bizonyítékainál egy még bensőbb bizonyíték, oly bizonyíték, a melyet inkább érezni lehet mintsem leírni; de a mely azért, mert az érzelmeken alapul, nem kevésbé valódi. Értem a mi vallásunk isteni eredetéről azt a meggyőződést, a mely azokban fogamszik és erősödik folytonosan, a kik azt érzületökben és életökben gyakorlatba veszik, s egészen eltelnek annak szellemével és reményeivel. Az ilyen emberek teljes tudatával bírnak annak, hogy a keresztény vallás nagyon öszszetalál az ő legnemesebb és legfőbb tehetségeikkel; ismerik annak felemelő és vigasztaló befolyását, azt a hatalmat, hogy az emberi természetnek valódi boldogságot nyújt, hogy megadja azt a békét, a melyet a világ nem bir megadni; a mely bizonyosokká teszen minket az iránt, hogy ez a vallás nem földi eredetű, hanem egy sugár az örök világosságból, s mennyei bölcsesség és szeretet forrásának kifolyása. Ez az a bizonyíték, a melyet ezerek hite igazol, a kik bár nem tudják olvasni és érteni a keresztény védszónokok tudós könyveit, s tán még szavakkal sem tudják indokolni hitüket, de a kiknek bizalmok mégis gyémánt keménységű, és a kik oly meggyőződéssel ragaszkodnak a keresztény valláshoz, mely bensőbb és szilárdabb, mint hogy a csupa értelmi okoskodás eléidézhetete volna.

Azonban magamnak is el kell e tárgytól térnem, a mely a mint benne eléhaladok, annál nagyobb világossággal áraszt el. Bármily hiányos is ez értekezésem, mégis remélem, miszerint minden

kétségen felül áll a következtetés, melyet felállítottam, hogy a kereszténység igaz vallás. És ha igaz, ugy a legnagyobb minden igazságok között, és szintugy megérdemli, mint meg is várja a mi tiszteletteljes figyelmünket és buzgó hálánkat. E vallást soha sem szabad öszszetéveszteni vagy felcserélni a nekünk nyújtott más közönséges jótéteményekkel és áldásokkal. Az a bűnbocsánatnak, melyre mint bűnösöknek mindnyájunknak szükségünk van, a kinyilatkoztatása. Sőt a mi több: az ember halhatatlanságának kijelentése; oly tudomány, a melyet bármennyire kicsinylünk is, a tapasztalatlan ifjuság szép reményeinek csábításai alatt, de mégis abban találunk erőt és vigasztalást, s a kitartó és győzedelmeskedő erénynek az az egyedüli hatályos forrása, még akkor is, ha az élet tényleges viszonyai képzelődésünk reményeit lerontják; mikor szenvedések, csalódások és kísértetek nehezdednek reánk; midőn a világ gyönyörei nem képesek arra, hogy a boldogság utáni mély szomjat, mely minden kebelben ég, kielégítsék; midőn barátaink, kiket szeretünk, mint a lelkünket, meghalnak, s előttünk is megnyilik sirunk. Mindeneknek, kik engem hallgatnak, különösen pedig ifju hallgatóimnak ezt kívánom mondani: engedjétek, hogy e vallásnak igazsága a legerősebb meggyőződés legyen a ti lelkeitekben; engedjétek tanításainak és intéseinek határtalan hatalmat sziveitek és egész éltetök felett.
